

استانداردهای کتابخانه‌های تخصصی ایران

فهرست مطالب

الف	مقدمه
۱	تعاریف
۳	استاندارد یک: اهداف و وظایف
۷	استاندارد دو: سازمان و مدیریت
۱۱	استاندارد سه: نیروی انسانی
۱۹	استاندارد چهار: مجموعه
۲۷	استاندارد پنج: سازمان‌دهی منابع
۳۳	استاندارد شش: خدمات
۳۹	استاندارد هفت: ساختمان و تجهیزات
۴۷	استاندارد هشت: بودجه

پیوست‌ها

پیوست ۱: تعاریف مربوط به اهداف، وظایف، سازمان و مدیریت	۵۳
پیوست ۲: نمونه اهداف و وظایف کتابخانه	۵۵
پیوست ۳: نمونه وظایف کمیته مشورتی کتابخانه	۵۷
پیوست ۴: نمونه وظایف رئیس کتابخانه	۵۹
پیوست ۵: تعاریف سطوح تخصصی کتابداری و اطلاع‌رسانی	۶۱
پیوست ۶: نمونه مواد و منابع کتابخانه‌ای	۶۳
پیوست ۷: عمر متوسط محتوای مواد	۶۵
پیوست ۸: نمونه خدمات عمومی	۶۷
پیوست ۹: نمونه نمودار سازمانی کتابخانه تخصصی	۶۹
پیوست ۱۰: ارزیابی خدمات کتابخانه (استاندارد بین‌المللی ایزو ۱۱۶۲۰)	۷۱

گزیده منابع

۱۸۳

مقدمه

گسترش روزافزون تحقیقات و رشد بی‌اندازه انتشار مواد و منابع اطلاعاتی از یک سو و محدودیت توانایی‌های انسانی و اقتصادی در رویارویی با چنین رشدی بی‌سابقه از سوی دیگر ایجاب می‌کند که تمامی امکانات بالقوه و بالفعل واحدهای اطلاع‌رسانی برای سامان‌دهی و بهره‌برداری مناسب از این منابع بکارگرفته شود. از آنجا که آینده کتابخانه‌ها بعنوان کانون‌های اصلی و پویای اطلاع‌رسانی در گرو همگامی و سازگاری با پیشرفت‌های جاری علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی و فناوری‌های مربوط به آن است، تدوین استانداردهای این علوم بخش قابل توجهی از وظایف نهادهای ملی کتابداری و اطلاع‌رسانی را تشکیل می‌دهد. کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران در جهت تحقق بخشیدن به یکی از هدفهای عمده خود، یعنی ارتقای حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی ملی، تهیه و تدوین ضوابط و استانداردهای امور مختلف کتابخانه را، از سازمان‌دهی مواد گرفته تا مبادله الکترونیکی اطلاعات کتابشناختی و خدمات کتابخانه‌ای، در دستور کار خود قرار داده است. متن حاضر دومین بخش از مجموعه استانداردهای کتابخانه‌ای ایران است که از سوی معاونت خدمات فنی و عمومی این کتابخانه انتشار می‌یابد.^۱

---

۱. نخستین بخش این مجموعه، استانداردهای کتابخانه‌های دانشگاهی ایران است که پیش‌نویس آن در سال ۱۳۷۴ با تیراژ محدود توزیع شد و متن نهایی آن همزمان با استانداردهای حاضر انتشار می‌یابد.

فرهنگ‌های لغت برای واژه استاندارد تعریف‌ها و تعبیرهای مختلفی ارائه می‌کنند. برخی از آن‌ها برای مثال، عبارت است از: «قاعده»، «قانون»، «معیار»، «ملاک»، «میزان»، «حد مطلوب»، «مقیاس»، «ضابطه»، «درجه یا میزان احراز شرایط، امتیاز، یا توفیق و نظایر اینها». فرهنگ ویستر در تعریف این واژه آورده است: «... استاندارد به قاعده، اصل، یا معیار معتبر و موثقی اطلاق می‌شود که برای تعیین کمیّت، وزن، یا اندازه، یا برای تعیین کیفیت، ارزش، سطح، یا درجه چیزی بکار رود». و سرانجام مؤسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران آن را بعنوان «ویژگی‌های لازم در تولید یک فرآورده یا انجام یک خدمت» تعریف می‌کند. و اما در دائرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی^۱ که در حال حاضر از مهمترین مراجع تعریف مفاهیم این حوزه است، تعریف مفصل‌تر و گسترده‌تری از «استانداردهای کتابخانه‌ای» آمده است:

استانداردهای کتابخانه‌ای ضوابطی است که با استفاده از آن می‌توان خدمات کتابخانه را سنجش و ارزیابی کرد. استانداردها توسط کتابداران متخصص تدوین می‌شود تا کاردستیابی به هدف‌های تعیین شده از سوی آنان را میسر سازد. استانداردهای کتابخانه‌ای را می‌توان بعنوان الگوی مطلوب، راهکارهای نمونه، ملاک ارزشیابی، انگیزه‌ای برای توسعه و پیشرفت آتی، و نیز بعنوان ابزارهای ضروری برای کمک به تصمیم‌گیری و عمل، نه تنها برای کتابداران بلکه برای عموم افراد غیر کتابداری که بطور غیرمستقیم با مقوله برنامه‌ریزی و مدیریت کتابخانه‌ها و خدمات کتابخانه‌ای سر و کار دارند، توصیف کرد.

با توجه به اینکه کتابخانه‌های تخصصی تحقیقاتی از پردازشگاه‌های عمده و اصلی اطلاعات به شمار می‌روند، مراعات کردن استانداردهای این کتابخانه‌ها راه مطمئنی برای کاستن هزینه‌ها، جلوگیری از اتلاف نیروی انسانی و، مهمتر از همه، ارتقای خدمات کتابخانه‌ای به کاربران است. مراعات کردن استانداردها مآلاً دو اصل مهم «سازگاری سیستم‌ها» و

---

۱. *Encyclopedia of Library and Information Science*. Editors: Allen Kent & Harold Lancour. New york: M. Dekker, 1968 - 2000.

«اشتراک منابع» را، که زیربنای خدمات نوین کتابخانه‌ای با کیفیت بالا محسوب می‌شوند، تحقق می‌بخشد.

پیشینه:

کوشش در راه تدوین این استانداردها، همانند استانداردهای کتابخانه‌های دانشگاهی ایران، به بیش از بیست و پنج سال پیش، یعنی نخستین دهه فعالیت مرکز خدمات کتابداری و آغاز کتابداری نوین در ایران، بازمی‌گردد. در همان سال‌ها بود که کتابداران متخصص این مرکز اولین مجموعه استانداردهای کتابخانه‌ای ایران را با یاری مشاوران خارجی به رشته تحریر در آوردند. متن هر یک از این استانداردها برای نظرپرسی نزد کتابداران کتابخانه‌های مختلف فرستاده شد و بر پایه پیشنهادها و نظر آنان، اصلاحاتی در آن صورت گرفت. در ابتدا قرار بر این بود که هر یک از مجموعه استانداردها پس از تصویب وزارت فرهنگ و آموزش عالی وقت برای اجرا در اختیار سازمان‌های ذیربط قرار گیرد، لکن این کار به دلایلی چند به تعویق افتاد: نخست آنکه کتابداری نوین ایران هنوز پایه و اساس محکم و منسجمی نداشت که بتوان استانداردهایی را بر آن استوار کرد؛ دیگر آنکه استانداردهای مورد بحث بیشتر جنبه توصیفی و ارشادی داشت و از دقت و قاطعیتی که متکی به داده‌های واقعی و شناخت نیازها است بی‌بهره بود؛ و بالاخره اینکه این استانداردها مبتنی بر واقعیت‌ها، امکانات، و احتیاجات جامعه و فرهنگی بیگانه بود. با این حال این کوشش اولیه – که در گزارش یونسکو راجع به استانداردهای بین‌المللی هم به آن اشاره شده است (Withers, ۱۹۷۴) – موجب آن شد که تدوین استانداردها کماکان در دستور کار بخش برنامه‌ریزی مرکز خدمات کتابداری باقی بماند.

تجربه عملی در کار برنامه‌ریزی برای بیش از ۱۵۰ کتابخانه و واحد اطلاع‌رسانی، و خدمات مشاوره‌ای مستمر و متمادی به کتابداران کتابخانه‌های مختلف در امور گوناگون – از تغییر نظام‌های رده‌بندی گرفته تا تهیه نمودار سازمانی، گسترش مجموعه، نوسازی ساختمان کتابخانه، و انواع فعالیت‌های دیگر – باعث شد تا فکر تدوین استانداردهای ملی به مرور پخته‌تر و واقع‌گرایانه‌تر شود. همکاری مقطعی با کمیته اسناد و تجهیزات مؤسسه

استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران در ترجمه، تطبیق، و تدوین سلسله‌ای از استانداردهای بین‌المللی مرتبط با کتاب و کتابداری نیز بر غنای این تجربیات افزود. دامنه این تجربه‌ها در کتابخانه ملی گسترده‌تر و طیف آن متنوع‌تر شد و به‌گرددآوری و بعضاً انتشار مجموعه‌ای از آمارها و اطلاعات درباره کتاب و کتابداری، کتابداران، کتابخانه‌ها و نهادهای اطلاع‌رسانی ایران انجامید. در کنار این امور، کار مطالعه روی استانداردهایی که کشورهای مختلف از آن‌ها استفاده می‌کنند، نیز جریان داشت و برخی از این استانداردها که دارای جنبه بین‌المللی بود، برای استفاده عام ترجمه و منتشر شد (استانداردهای ایفلا برای کتابخانه‌های عمومی، و استانداردهای ایفلا برای آموزشگاه‌های کتابداری). سرانجام از ۱۳۷۳ کار جدی برای عرضه استانداردهای قابل استفاده در کتابخانه‌ها و واحدهای اطلاع‌رسانی ایران جنبه رسمی‌تری یافت و به تدوین استانداردهای کتابخانه‌های دانشگاهی ایران و سپس استانداردهای حاضر به عنوان دومین بخش از مجموعه استانداردهای ملی، انجامید.

شیوه کار:

همانطور که اشاره شد، کار تدوین استانداردهای حاضر بر پایه اطلاعات و واقعیت‌های موجود در گستره کتابداری و اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های تخصصی و تحقیقاتی ایران و با استفاده از استانداردهای بین‌المللی و مطالعه در کم و کیف استانداردهای ملی کشورهای دیگر انجام گرفته است. پس از گردآوری آمار و اطلاعات اولیه و تجزیه و تحلیل آن، چند کتابخانه تخصصی، به لحاظ برخورداری بیشتر یا نسبی از ضوابط حاکم بر این‌گونه کتابخانه، به عنوان گروه نمونه از میان کتابخانه‌های تخصصی کشور انتخاب شد. این کتابخانه‌ها عبارت بودند از: کتابخانه‌های شرکت ملی نفت ایران، مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن، سازمان پژوهش‌های علمی و صنعتی ایران، سازمان انرژی اتمی ایران، سازمان مشاور فنی و مهندسی شهر تهران، مرکز تحقیقات مخابرات ایران، مرکز تحقیقات فیزیک نظری و ریاضیات، مؤسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران، سازمان برنامه و بودجه، فرهنگستان زبان ایران، صدا و سیما، مجلس شورای اسلامی، بنیاد دائرةالمعارف اسلامی، و مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی. آمار و اطلاعات مربوط به این سازمان‌ها در دو گروه علوم و علوم انسانی استخراج شد و با در نظر گرفتن متغیرهایی مانند تعداد کارکنان و

پژوهشگران سازمان مادر، تعداد اعضای کتابخانه به تفکیک، آمار مراجعان، تعداد منابع کتابخانه‌ای (از کتاب و نشریه ادواری تا جزوه، پایان‌نامه، سند، نقشه، فیلم، اسلاید، میکروفرم، رسانه الکترونیکی، بانک کامپیوتری و جز آن)، تعداد کارکنان متخصص و غیرمتخصص، و وسعت و فضای کتابخانه، زمینه‌ای برای رسیدن به اعداد و ارقامی به دست آمد که بعنوان چارچوب ارجاعی مورد نیاز بود. به این ترتیب برای هر یک از متغیرهای یاد شده در رشته‌های علوم و علوم انسانی و در تک‌تک کتابخانه‌های نامبرده ارقام سرجمع، میانگین، بیشترین، و کمترین به دست آمد و ارقام مربوط به تعداد منابع کتابخانه‌ای به ازای هر کاربر، تعداد نشریات ادواری به ازای هر کاربر، نسبت کارکنان کتابخانه به مجموعه، نسبت کارکنان کتابخانه به کاربران و پژوهشگران سازمان مادر، نسبت بودجه کتابخانه به بودجه سازمان مادر، و نسبت کارکنان متخصص به غیرمتخصص نیز محاسبه شد.

به این ترتیب در تدوین هر یک از استانداردها، ضمن حرکت در محدوده استانداردهای بین‌المللی و مراجعه به استانداردهای معتبر، آمار و اطلاعات مربوط به وضع موجود کتابخانه‌های تخصصی تحقیقاتی ایران نیز برای مقایسه و تصمیم‌گیری در اختیار کمیته استانداردهای کتابخانه‌های تخصصی بوده است. در عین حال سعی شده است به جنبه‌های کاربردی استانداردها بیشتر توجه شود و نسبت‌های واقعی بین اضلاع مثلث اطلاع‌رسانی (کاربران - منابع - کتابداران) مراعات شود و از تجربیات استانداردسازی در کشورهای جهان سوم نیز استفاده سازنده بعمل آید. متن هر یک از استانداردها قبل و بعد از بررسی در کمیته، از نظر عده‌ای از صاحب‌نظران کتابخانه‌های تخصصی، و بنا به مورد متخصصان و پژوهشگران دیگر، گذشته است.

هدف و پوشش:

استانداردهای حاضر کوششی است برای تعیین و تعریف یک رشته شرایط و ضوابط واقع‌بینانه که در صورت تحقق، به ارتقای سطح کمی و کیفی خدمات کتابخانه‌ها و واحدهای اطلاع‌رسانی تخصصی ایران خواهد انجامید. این استانداردها بر پایه واقعیت‌های موجود و امکانات بالقوه کتابخانه‌های تخصصی ایران و با استفاده از استانداردهای

بین‌المللی معتبر برای استفاده (۱) کتابداران، (۲) قانونگذاران و سیاستگذاران، و (۳) مدیران و برنامه‌ریزان سازمان‌های تخصصی تحقیقاتی ایران تهیه و تنظیم شده است.

سعی بر آن بوده است که تا جای ممکن در قالب استانداردهایی روشن و صریح، حدود و ثغور عملکرد کتابخانه تعریف و کم و کیف منابع و خدمات آن معین شود. بدیهی است استانداردهای کتابخانه‌ای بیشتر جنبه رهنمودی داشته و با استانداردهای اجباری معمول در صنایع تفاوت ماهوی دارد. همچنین باید توجه داشت که استانداردهای کتابخانه‌ای صرفاً با اصول کلی سر و کار دارد و برای شرح روش‌ها و ریز دستورالعمل‌های انجام امور کتابخانه‌ای، باید به دستنامه‌ها و کتابهای آموزشی مربوط مراجعه شود. در عین حال، برای تکمیل و درک بهتر مفاهیم مطرح شده در متن استانداردها، پیوست‌هایی به انتهای کتاب افزوده شده است. از جمله این پیوست‌ها متن کامل استاندارد بین‌المللی ایزو ۱۱۶۲۰: شاخصهای عملکرد کتابخانه است که ضوابط عملی برای ارزیابی خدمات مختلف کتابخانه‌ای ارائه می‌دهد.

مراد از ارائه این استانداردها بهینه‌سازی خدمات کتابخانه‌های تخصصی است نه یکدست کردن آنها. هر کتابخانه تخصصی باید در مسیری گام بردارد که با موقعیت خاص و نیاز جامعه استفاده‌کننده آن هماهنگی داشته باشد، و هر استاندارد باید در پرتو هدف و نیازهای ویژه سازمان مربوط ارزیابی شود و سپس با توجه به هدف اصلی آن استاندارد به مرحله عمل در آید.

هدفهای اصلی این مجموعه استاندارد عبارتند از:

۱. ارائه الگوی مناسب جهت تشکیل دادن کتابخانه برای سازمان‌های تحقیقاتی تازه تأسیس.
۲. ایجاد انگیزه برای گسترش، نوسازی و بهسازی کتابخانه‌های تخصصی موجود.
۳. ارائه معیارهایی برای ارزیابی کتابخانه‌های تخصصی موجود.
۴. ارائه رهنمودهایی برای تصمیم‌گیری و عمل برای کتابداران و سایر افرادی که بطور

مستقیم یا غیرمستقیم با برنامه‌ریزی کتابخانه‌های تخصصی سر و کار دارند.

متن نهایی استانداردهای حاضر در کمیته‌ای مرکب از افراد زیر بررسی، اصلاح، و تجدیدنظر شده است:

- پوری سلطانی، عضو هیأت علمی کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- دکتر مهرانگیز حریری، رئیس سابق کتابخانه مرکز اسناد و مدارک علمی، و رئیس کتابخانه مرکزی دانشگاه علوم پزشکی ایران.
- دکتر جعفر مهرداد، رئیس سابق کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه شیراز و رئیس کتابخانه منطقه‌ای علوم و تکنولوژی شیراز.
- شیرین تعاونی، عضو هیأت علمی کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- و از نظر مشورتی گروه کثیری از صاحب‌نظران، که نام برخی از آنان در زیر می‌آید، استفاده شده است:
- عبدالحسین آذرنگ، عضو هیأت علمی بنیاد دائرةالمعارف اسلامی و گروه علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه آزاد اسلامی، و رئیس سابق مرکز اسناد و مدارک علمی.
- فیروزه برومند، عضو هیأت علمی سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.
- دکتر آتش جعفرنژاد، رئیس مرکز اطلاع‌رسانی و داده‌پردازی سازمان انرژی اتمی ایران.
- شیفته سلطانی، معاون سابق کتابداری و اطلاع‌رسانی مرکز مدارک اقتصادی اجتماعی و انتشارات سازمان برنامه و بودجه، و مشاور کتابخانه‌های تخصصی مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها و مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی.
- دکتر ماندانا صدیق بهزادی، عضو هیأت علمی کتابخانه ملی و رئیس کتابخانه مرکز تحقیقات فیزیک نظری و ریاضیات.

با توجه به تحولات سریع فناوری اطلاع‌رسانی و تأثیر آن بر فعالیت‌ها و خدمات کتابخانه‌ها

و نهادهای اطلاع‌رسانی، انتظار می‌رود استانداردهای حاضر ظرف چند سال آینده مورد بازنگری قرار گیرد تا با اوضاع و احوال دستخوش دگرگونی‌های سریع، سازگار شود. بدون شک همکاری علاقه‌مندان و اظهار نظر درباره هر یک از جنبه‌های مربوط به استانداردها به دستیابی بهتر به هدف‌های عمومی و ملی استانداردها کمک شایان خواهد کرد.

شیرین تعاونی

دبیر کمیته استانداردهای کتابخانه‌های تخصصی ایران